

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI IQTIDORLI O‘QUVCHILARDA KREATIV QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Xolmirzayeva Feruza Xamidullayevna

*Namangan viloyati Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi
Mingbuloq tumani Maktabgacha va maktab ta'limi bo'limi ga qarashli
39-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Maqola o‘quvchining maktabga qabul qilinishi va tizimli ta’lim boshlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan, kreativlikni rivojlantirishning o‘ta muhim davrida yuqori iqtidorli bolalarning kreativ qobiliyatlarini shakllantirish shartlarini o‘rganish muammosiga bag‘ishlangan. Kichik maktab yoshida kreativ qobiliyatlarning namoyon bo‘lishi va rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish uchun yangi usullar qo‘llanildi. Kreativlikni maktabda o‘qitish amaliyoti bilan bog‘liq muammolar ko‘rib chiqildi: kreativ faoliyatni amalga oshirishda vaqt chegarasining mavjudligi yoki yo‘qligi, shuningdek, kreativ faoliyatni amalga oshirishda muhitning ta’siri masalalari aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar: iqtidorli bolalar, ijtimoiy muhit, kreativlik, kichik maktab yoshi, qobiliyat, intellekt, erkinlik, moslashuvchanlik, o‘ziga xoslik, aniqlik.

Bugungi kunda Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar ko‘p jihatdan yoshlarning zamonaviy ta’lim olishi va yaratuvchanlik qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilganligi bois u davlat siyosatidagi ustuvor yo‘nalish ekanligini isbotlamoqda. Jumladan, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida yoshlarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash imkoniyatlarini amalga oshirish muhim vazifa qilib belgilanganida ham ko‘rinadi. Kreativlik - bu insonning g‘oyalarni ishlab chikarish, yangi va odatiy bo‘lmagan narsalarni yaratish qobiliyatidir. Kreativlik - bu ixtirochilik, ya’ni umidsiz bo‘lib ko‘rinadigan oddiy bo‘shliqni to‘ldirish va kerakli natijaga erishishga imkon beradigan, muammolarni hal kilishda jasorat, ya’ni muvaffakiyatsiz bo‘lish xavfini cheklaydigan, yangicha yondashuv bilan muammoni hal qilish xususiyatidir. Psixologiyada ijodiy fikrlash muayyan muammolarni hal qilishga qaratilgan faoliyat nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqiladi. Ta’lim jarayonida aqliy faoliyat amaliy, obyektiv faoliyat asosida shakllanadi. Bunda ijodiy tafakkur manbalari, uni shakllantirish va qo‘llash xususiyatlariga alohida e’tibor karatiladi. Psixologiyada bolalardagi kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishda ijtimoiy va biologik omillarining hal qiluvchi ahamiyati ko‘plab mahalliy va xorijiy tadqiqotlardata’kidlangan. Shu bilan birga kichik maktab yoshidagi bolalarda kreativlikni aniqlash va rivojlantirishning psixologik shart-sharoitlari bo‘yicha

qo'shimcha izlanishlarni talab qiladi. G.S. Altshuller nuqtayi nazaridan, ijodkorlik iste'dod emas, balki insoniy tabiatdir. Ijodkorlik inson xayotining normasidir. Har bir inson ijodiy kobilyatga ega, ammo ijodiy "genetik boylik" jamiyat uchun zaruriyat bo'lmaguncha va inson uchun ro'yobga chikishi mumkin bo'lmaguncha o'zi ochilmaydi. Amerikalik psixolog A. Maslouning ta'kidlashicha: "Kreativlik - bu xar kimga xos bo'lgan ijodiy yo'nalishlardir, ammo mavjud tarbiya, ta'lim va ijtimoiy amaliyot ta'siri ostida ko'pchilikda yo'qoladi." Kichik maktab yoshidagi bolalarda kreativ qobiliyatlarni o'rganishning yangi uslubini ishlab chiqish va sinab ko'rish, kreativlikning xususiyatlarini ikki shaklda tuzatishga imkon beradi: obrazli (tasviriy) va og'zaki. Umumiy iqtidorli bolalarda 7 yoshdan 10 yoshgacha bo'lgan davrda kreativ qobiliyatlarni aniqlash uchun muhim psixologik sharoitlarni aniqlash masalalari o'rganildi. Ushbu tadqiqotlarda o'rganilgan jarayonlar maktab amaliyoti bilan bevosita bog'liqdir.

U birinchi navbatda, quyidagilarning mavjudligi yoki yo'qligi aniqlaydi:

- kreativ faoliyatni amalga oshirishda vaqt chegarasi;
- kreativ faoliyatni amalga oshirishda eksperimentatorni va tengdoshlarning ta'siri.

Kreativ qobiliyatlarni o'rganish usuli sifatida "Obrazli va og'zaki kreativlik" dan foydalanish. Kichik maktab yoshidagi kreativlikning namoyon bo'lishini yanada puxta va tizimli o'rganish uchun "Obrazli va og'zaki kreativlik (OVK)" metodikasidan foydalanildi. Metodika ikkita subtest bilan ifodalanadi: og'zaki va vizual, bu bitta test doirasida kreativlikning turli xil usullarda namoyon bo'lish xususiyatlari to'g'risida ma'lumot olishga imkon beradi: og'zaki va vizual-obrazli. Rag'batlantiruvchi material sifatida sun'iy ravishda yaratilgan noaniq obyekt tasviridan foydalaniladi. Og'zaki qismda (1-subtest) bolalarga aniqlanmagan narsaning tasviri tushirilgan varaq beriladi va u nima bo'lishi mumkinligi, qanday ko'rinishini o'ylashi va faqat ularning xayollariga kelgan barcha taxminlarni ifoda etishi so'raladi. Ikkinchi qismda (vizual, 2-subtest) bolalarga 5 ta varaq taklif etiladi, ularning har birida ikkita satrda joylashgan bir xil obyektning 6 ta tasviri mavjud. Bolalar ushbu rasmlarni qalam yoki marker yordamida yangi, qiziqarli rasmlarga aylantirish uchun ishlatishlari kerak. Shuningdek, rasmlaringizni nomlashi kerak. Tavsiya etilgan metodologiyadan foydalangan holda P. Torrens [10, 79-b] tomonidan taklif qilingan kreativlikning barcha asosiy parametrlarini har bir subtest (mahsuldorlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik va ishlab chiqish) uchun foydalanish mumkin. Eksperimentda tadqiqotning birinchi seriyasida qatnashmagan "iqtidorli" guruhning 4-sinf o'quvchilari (9-10 yoshli bolalar) ishtirok etdi. Ushbu seriyada faqat 9-10 yoshli bolalar ishtirok etishdi, ya'ni o'z taxminlarini forma ustiga yozish endi qiyin bo'lmagan bolalar. Vazifalarni bajarilishining guruh shakli sharoitida bajarilgan natijalar 1-seriyadagi shu kabi o'quvchilar guruhi tomonidan bajarilgan vazifalar natijalari bilan taqqoslandi. To'rtinchi sinflarning

iqtidorli bolalari tomonidan topshiriqlarni bajarishning turli xil sharoitlarida "ravonlik" va "o'ziga xoslik" ko'rsatkichlari va vizual qism shaxsga qaraganda yuqoriroq edi, ammo farqlar faqat og'zaki subtest o'tkazilganda statistik ahamiyatga ega edi ($p < 0.05$). Guruh tadqiqotida yuqori natijalar o'ziga xosligi bo'yicha ham olingan ($p < 0.01$). Shunga o'xshash ma'lumotlar OVK usuli bo'yicha subtestlar natijalari iqtidorli ikkinchi sinf o'quvchilarining ikki guruhi tomonidan taqqoslandi. Ehtimol, olingan natija metodologiyani individual ravishda amalga oshirishda yuzaga keladigan "eksperiment to'sig'ini"

olib tashlash bilan bog'liq bo'lishi mumkin, kreativ faoliyat bilan shug'ullanadigan boshqa bolalarning rag'batlantiruvchi ta'siri bilan, shuningdek, bolalar kichik guruhlarda ham vazifalarni bajarishda muqarrar ravishda paydo bo'ladigan o'rtacha raqobat motivatsiyasi bilan 12 kishidan ko'p bo'lmagan. Biz olgan ma'lumotlar adabiyotda kichik maktab yoshiga qadar bolalardagi kreativlikning pasayishi sababi haqidagi farazni bilvosita tasdiqlash kontekstida ko'rib chiqilishi mumkin, bu pasayishni mantiqiy fikrlashning rivojlanishi va g'oyalarning dolzarbligi va ularning o'ziga xosligini "haqiqat yo'nalishi" bilan birgalikda baholash qobiliyati. Darhaqiqat, metodikaning guruh va individual shakllarida ravonlik va o'ziga xoslik ko'rsatkichlaridagi eng katta farqlar og'zaki subtest holatida kuzatiladi. Bu tanqidiylik darajasini pasaytirish orqali yuzaga kelayotgan taxminlarni baholashda nafaqat ravonlikda, balki xulq-atvorning guruh shakli bo'yicha ilgari surilgan taxminlarning o'ziga xosligi bilan ham muhim sakrashni tushuntirish mumkin. Subtest holatida o'ziga xoslik ko'rsatkichining oshishi unchalik sezilmaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, vazifalarning tub farqi shundaki, birinchi subtest turli xil g'oyalarni yaratish bilan bog'liq bo'lgan divergent fikrlashning bir tomoniga ta'sir qiladi (Gilford terminologiyasidagi spontan moslashuvchanlik), ikkinchisi - konvertatsiya qilish, o'zgartirish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan yana bir jihat muammoga yondashish yoki uni ko'rib chiqish istiqbollari (Gilford terminologiyasidagi moslashuvchanlik). Rag'batlantirishning o'zgarishi, taqdim etilgan stimulga nisbatan g'oyalar avlodidan farqli o'laroq, mantiqiy fikrlash va g'oyalarning dolzarbligini baholash bilan yaqin aloqaga ega emas. Shuningdek iqtidorli to'rtinchi sinf o'quvchilari iqtidorli ikkinchi sinf o'quvchilariga nisbatan rag'batlantirish va gipotezalarni ko'rib chiqish vaqtining ozgina qisqarishini tushuntirishi mumkin. Shunday qilib, biz qo'lga kiritgan faktlar shuni ko'rsatadiki, kreativ vazifalarni bajarishda vaqt chegarasi yo'qligi yuqori darajadagi ijodkor kichik maktab o'quvchilarining kreativ qobiliyatlarini namoyon qilish uchun katta ahamiyatga ega. Vaqtni tartibga solish bilan bog'liq bo'lgan stress, iqtidorli kichik maktab o'quvchilarining kreativ faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi, bu esa o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda vaqt omilining ahamiyati to'g'risida xulosa qilishga imkon beradi. Psixolog olimlarning ta'kidlashicha, [7, 368 b] o'quvchilarning

kreativligi namoyon bo'lish muddatini olib tashlash va ularning tengdoshlari kreativligini namoyon bo'lishiga bunday ta'sirning amalida yo'qligini ko'rsatdi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, kichik maktab o'quvchilarining kreativ qobiliyatlarini aniqlash uchun eng qulay sharoitlarda (OVK metodikasini guruh tomonidan yozma ravishda taqdim etish va vaqt chegarasi yo'qligi sharoitida) iqtidorli bolalarning kreativ rivojlanish xususiyatlariga nisbatan individual farqlari eng aniq namoyon bo'ladi. Og'zaki va vizual ko'rsatkichlarning ravonligi va o'ziga xosligini korrelyatsion tahlil qilish muhimligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, iqtidorli bolalar orasida ijodning og'zaki va vizual ko'rsatkichlari nisbati bo'yicha uchta alohida guruhni ajratish mumkin:

1. Og'zaki va vizual ko'rsatkichlar teng ravishda ifodalanadi.
2. Og'zaki ko'rsatkichlarning vizual ko'rsatkichlardan sezilarli ustunligi.
3. Vizual ko'rsatkichlarning og'zaki ko'rsatkichlariga nisbatan sezilarli ustunligi. 9-10 yoshli iqtidorli bolalar orasida bunday guruhlarini aniqlash kelajakdagi maxsus tadqiqot mavzusiga aylanishi mumkin bo'lgan kichik maktab yoshida yoshi va individual rivojlanishi xususiyatlari va istiqbollari to'g'risida yangi savollar tug'dirishga imkon beradi.

Tadqiqotning yakuniy natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

1. Kichik maktab o'quvchilarining kreativ qobiliyatlarini o'rganishning yangi usulini aprotatsiyasi o'tkazildi, bu kreativlikning namoyon bo'lish xususiyatlarini ikki shaklda: vizual va og'zaki shaklda tuzatishga, shuningdek namoyon bo'lish xususiyatlari to'g'risida yangi ma'lumotlarni olishga imkon beradi.

2. Butun kichik maktab yoshi davomida umumiy iqtidorli bolalar o'zlarining oddiy tengdoshlari bilan taqqoslaganda, og'zaki va vizual shakllarda namoyon bo'ladigan ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda ustunlikni saqlab qolmoqdalar.

3. Boshlang'ich maktab yoshidagi iqtidorli bolalar, vakt cheklovi bo'lmagan takdirda, odatdagi tengdoshlariga karaganda ijodiy faoliyatga ko'prok vaqt sarflashga moyildirlar. Ijodiy topshiriqlarni bajarishda vaktini olib tashlash yukori darajadagi ijodiy boshlang'ich maktab o'quvchilarining kreativ qobiliyatlarini kashf etish uchun juda muximdir, ammo bu ularning kam ijodkor tengdoshlarining kreativligi namoyon bo'lishiga ta'siri ahamiyatsiz.

4. Iqtidorli kichik maktab o'quvchilarining kreativ qobiliyatlarini aniqlash metodikasi shaklining ahamiyati ko'rsatilgan. 9-10 yoshdagi iqtidorli kichik maktab o'quvchilarida OVKning kreativ qobiliyatlarini o'rganish bo'yicha metodikaning guruh yozma shakli sharoitida og'zaki va ingl. Vazifalar uchun topshiriqlarni bajarish unumdorligi individual bo'lganidan yuqori.

Olingan natija, metodologiyani individual ravishda amalga oshirishda paydo bo'ladigan "eksperiment to'sig'ini" olib tashlash bilan, shuningdek, "boshqa odam" ning rag'batlantiruvchi taosiri va muqarrar ravishda bolalar kichik guruhlarda ham

vazifalarni bajarishda paydo boʻladigan oʻrtacha raqobat motivatsiyasi bilan bogʻliq boʻlishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Altshuller G. S. Tvorchestvo kak tochnaya nauka. - M., 1979. - S 14-15.
2. Drujinin V.N. Psixologiya obshix sposobnostey. – SPb.: Piter, 2002. – 368 s.
3. Yegorova M.S. Sopostavleniye divergentnix i konvergentnix osobennostey kognitivnoy sferi detey (vozrastnoy i geneticheskiy analiz) // Voprosi psixologii. – 2000. – № 1. – S. 36–46.
4. Lyubart T. Psixologiya kreativnosti / Per. s fr. – M.: «Kogito-Sentr», 2009. – 215 s.
5. Maslow, A. (1968), Toward a Psychology of Being, New York, Van Nostrand. 179-180.
6. Shumakova N.B. Obucheniye i razvitiye odarennix detey. – M.: Izd-vo MPSI ; Voronej: Izd-vo NPO «MODEK», 2004. – 336 s.
7. Sheblanova Ye.I. Psixologicheskaya diagnostika odarenosti shkolnikov: problemi, metodi, rezultati issledovaniy i praktiki. – M.: Izd-vo MPSI ; Voronej: Izdatelstvo NPO «MODEK», 2004. –368 s.
8. Lubart T.I. & Lautrey J. Family environment and creativity / Paper presented at the XV Biennial Meetings of the ISSBD, Berne, 1998.
9. Sternberg R.J. The Nature of Creativity // Creativity Research Journal. – 2006. – Vol. 18. – N 1. – P. 87–98.
10. Torrance P. Torrance Test of Creative Thinking. Norms-Technical Manual: Ginn and Company(Xerox Corporation), 1974. – 79 p.